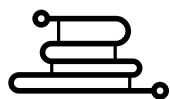

Biblioteka
JANUS

TIM press

Biblioteka

JANUS

Mark Lilla

BLAŽENO NEZNANJE

O želji da ne znamo

Naslov izvornika

Ignorance and bliss

On wanting not to know

Nakladnik

TIM press d.o.o., Zagreb

tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Copyright © 2024 Mark Lilla

All rights reserved

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana.

ISBN 978-953-369-076-6

Prevođenje ove knjige ljubazno je potpomogao Fund for Central &
East European Book Projects, Amsterdam

Mark Lilla

Blaženo neznanje

O želji da ne znamo

S engleskoga preveo

Marko Maras

Zagreb, 2026.

Posvećeno Diani Cooper

Sadržaj

<i>Uvod</i>	7
1. Edipove oči <i>O izmicanju</i>	19
2. Koprene <i>O tabuu</i>	53
3. Šuplji ljudi <i>O praznini</i>	91
4. Jaganjci <i>O nevinosti</i>	125
5. Nekad i sad <i>O nostalgiji</i>	161
6. Epilog	193
<i>Bilješke</i>	199
<i>Zahvale</i>	209
<i>O autoru</i>	211

*Običava se govoriti da je znanje moć, ali tko je uistinu razmotrio
i razložio moć neznanja?*

– George Eliot, *Daniel Deronda*

Uvod

Najslabija od svih ljudskih strasti jest ljubav prema istini.

– A. E. Housman

Bio neki čovjek koji je živio u špilji. Nije znao da je u špilji jer su mu noge bile prikovane lancima za tlo, a na glavi je imao uređaj koji je projicirao tuđi, virtualni život. Jednog mu dana neka žena skida uređaj i otključava lance te on prvi put vidi gdje se zapravo nalazi zajedno s mnoštvom drugih ljudi. Shrvan je. Žena ga tješi kako zna i umije, a onda kaže da ga je došla odvesti. Dok se sprema za odlazak, čovjek kraj sebe vidi nekog dječaka kojem su noge također sputane, a glavica mu se jedva vidi unutar grotesknog uređaja. Iz sažaljenja moli ženu da povedu i dječaka. Ona pristaje i sve troje polazi na put.

Uspon iz špilje nije lak. Kad su čovjek i dječak izišli, isprva ih zaslijepljuje jarka svjetlost. Malo-pomalo ukazuju se nejasni oblici obasjani suncem. Nemaju riječi kojima bi opisali te oblike, ali nekako su im ugodni. Žena ih naziva Idejama i objašnjava da jedino Ideje *istinski postoje*, a da je sve ostalo tek iluzija. Ni čovjek ni dječak ne razumiju njezine riječi, ali i one su im nekako ugodne. Žena potom odlazi.

Prošlo je više godina, a onda se žena vraća s jednom molbom. Budući da je muškarac sada slobodan i sretno živi na svjetlosti, može li se vratiti u špilju kako bi izvukao još nekoga kao što je ona izvukla njega? On pristaje i

kaže da će povesti i dječaka. No sljedećeg se jutra prisjeća nedaća pri prvom izlasku, stoga odlučuje poći sâm. Može sve obaviti i bez dječaka, pa zašto da ga muči i uskraćuje mu sunce? Zove dječaka i kaže mu dobru vijest: on će ostati u raju.

Dječak plače, a zatim jeca. Čovjeka je dirnula njegova odanost, ali opet mu kaže da bi trebao ostati u raju. Dječak pada na koljena, hvata čovjeka za ogrtač i vapi: „Ne, ne, moraš me povesti natrag! Ne mogu više ovdje živjeti, grozno mi je ovdje.“ Čovjek je preneražen. Pita dječaka zašto ne može, a ovaj kroz jecaje nabraja što ga muči:

„Ovdje mi je stalno hladno. Svjetlost je jarka, ali ne zrači topline. Sve otkriva mojem pogledu, ali ne grije mi tijelo. Toliko je jaka da su sve boje isprane i Ideje su kao ogoljeli kosturi, kao smrt. Nedostaju mi sjene, noćno nebo i zvijezde. Nije me briga što su iluzije!

Ne mogu spavati. U špilji sam noću ponekad sanjao stvari koje nikad nisam vidio. Zamišljao sam kako na nepoznatim mjestima radim nešto neočekivano. Sada više ne sanjam. Previše znam. Znam što postoji i znam da ništa drugo ne može biti stvarno. Nije li to strašno? Kako to podnosiš?

Stalno sam tužan. Nedostaju mi prijatelji s kojima sam se igrao iako su bili samo slike na ekranu. Ovdje se nitko ne igra, ne glumi, čak i ne priča viceve. A i čemu? Ti ne voliš mene, ja ne volim tebe – previše znamo čak i za to. Želim se vratiti kući.“

I vratio se.

Aristotel je podučavao da „svi ljudi po prirodi teže da dođu do znanja“. Ali iskustvo nas podučava da svi ljudi također žele ne znati i da to ponekad žele svim silama.

Oduvijek je tako, ali u nekim povijesnim razdobljima – a mi upravo živimo u jednome od njih – poricanje očitih istina odnosi prevagu, kao da se nepoznatim putem širi nekakav psihički bacil, a protuotrov odjednom ne djeluje. Očarane mase slijede apsurdne proroke, nerazumne glasine dovode do fanatičnih postupaka, a magijsko razmišljanje istiskuje zdrav razum i stručnost. Ti valovi otpora prema istini uvijek imaju neposredne uzroke – povijesne događaje, društvene promjene ili pak nove intelektualne i religijske struje koje obećavaju predah od stvarnosti. Ali glavni izvor leži dublje, u nama samima i u svijetu koji ne mari za naše želje.

Dapače, svijet nam se tvrdokorno opire, a i mi bismo radije bili slijepi na neke njegove crte. Recimo, na neugodne istine o nama samima, koje je najteže prihvatiti. Nadalje, tu su istine o vanjskoj stvarnosti koje izlaze na vidjelo i lišavaju nas uvjerenja i osjećaja zbog kojih nam je život do tada bio nekako bolji i lakši – ili nam se tako činilo. Gubljenje iluzija bolna je i česta pojava, pa nije nikakvo čudo što je stih iz jedne zaboravljene engleske pjesme postao uvriježena poslovice: „Neznanje je blaženstvo.“

Svatko od nas mogao bi nabrajati razloge zašto odbijamo znati određene stvari, a mnogi su od tih razloga sasvim razboriti. Akrobatkinji ne bi bilo pametno kad bi pred skok na trapezu proučavala osiguravateljske police za svoju profesiju. Mladom je pjesniku bolje da ne pita starijega što misli o njegovim stihovima. Čak ni pitanje „Voliš li me?“ ne bi nam smjelo skliznuti s usana dok nije prošlo nekoliko kontrolnih točaka. Kad bismo u svakom trenutku znali što drugi misle o nama (zamislite da svatko na čelu ima mali ekran koji prikazuje svaku misao), to ne bi samo kočilo naše postupke nego bismo i teško gradili

neovisno jastvo, slobodno od tuđih mišljenja. Čak i samospoznaja, taj početak mudrosti, traži da se odupremo barem toj vrsti znanja o svijetu.

Stoga u raznim slučajevima svi imamo praktične razloge za izbjegavanje gole istine. Međutim, naš se život ne sastoji od niza zasebnih, nepovezanih trenutaka u kojima odlučujemo da ćemo tražiti jedno znanje ili izbjegavati drugo. Život nije tekuća vrpca na kojoj promiču iskustva koja trebamo razvrstavati u ovu ili onu kutiju – „želim znati, ne želim znati“. Svi imamo temeljnu sklonost prema spoznaji, svi se nekako postavljamo prema svijetu dok nam pristižu iskustva. Neke ljude prirodno zanima kako su stvari postale onakve kakvima jesu: vole zagonetke, vole istraživanja, uživaju u otkrivanju uzroka. Drugi pak ne mare za učenje i ne vide zašto bi postavljali pitanja koja im se čine suvišnim za svakidašnji život. Naposljetku, ima ljudi kojima je potraga za znanjem iz ovog ili onog razloga izrazito mrska, i vrata njihove nutrine ne otvaraju se ničemu što bi moglo dovesti u pitanje ono u što vjeruju da već znaju. Svi smo već susretali ljude s takvim osnovnim stavovima. I sami ponekad zapadamo u raspoloženje u kojem takvi stavovi izranjaju u nama, koliko god nam inače bili nesvojstveni.

Spoznaja je emocionalno iskustvo. Ne može se svesti na osjetila koja mozgu šalju poruke, na impulse u sinapsama, na formiranje argumenata i provjeru njihove logike. Želja za znanjem je upravo *želja*. A kad god nam se želje ispune ili izjalove, imamo i neke osjećaje. Čak i u najmanjim sitnicama nešto osjećamo prema onome što spoznajemo. Recimo da mi se pokvario toster i treba ga popraviti. Listam priručnik, gledam videe, raspitujem se, čeprkam po tosteru i, uz malo sreće, naučim kako

ga osposobiti. Osjećam zadovoljstvo, i to dvostruko. Ne samo da opet mogu koristiti aparat nego sam i potvrdio sliku o sebi kao čovjeku koji zna potražiti znanje, pronaći ga i primijeniti. Tost i zadovoljstvo samim sobom – dobar početak dana!

Ipak, kod takve praktične znatiželje najviše fascinira to što se ona može spontano prometnuti u općenitiju žudnju za spoznajom, u životni stav. Krećem u potragu za jednom činjenicom, ali očara me neka druga. Silazim s puta svoje početne namjere i ubrzo shvatim da sam se bezbrižno izgubio. Zanimalo me kako popraviti toster, a sada me zanima kako ga pokreće struja. Pretražujem internetske stranice o strojarstvu, a to me pak vodi do stranica o zakonima fizike, koji su zanimljivija tema nego što sam očekivao. Na tim stranicama nalazim korisne poveznice na knjige i dokumentarce o fizičarima i njihovim otkrićima o svemiru. Naručujem knjige na kućnu adresu, a noću ostajem budan gledajući emisije koje nemaju nikakve veze s mojim prvotnim ciljem. Blago sam opsjednut pa dijelim svoja nova znanja s obitelji i prijateljima iako oni baš i nisu oduševljeni. Ono što je započelo kao razonoda postalo mi je nekako važno. Nešto se u meni pomaknulo i moj se stav prema životu promijenio, koliko god ta promjena bila skućena i prolazna. Svijet više nije samo sredstvo za ostvarivanje mojih ciljeva. Postao je predmetom čuđenja i divljenja. I nevjerojatnog užitka.

Ovo je knjiga o suprotnoj sklonosti: o volji da ne znamo, volji za neznanjem.

Taj je pojam skovao Nietzsche u nezaboravnom opisu te strasti. Nasuprot nagonu za znanjem stoji:

(...) prividno suprotstavljeni nagon duha, iznenadno izbijajuća odluka za neznanjem, za proizvoljnim zaključavanjem, zatvaranje svojih prozora, unutrašnje kazivanje *ne* ovoj ili onoj stvari, nedopuštanje približavanja, neka vrsta stanja obrane od mnoštva toga što se može znati, zadovoljstvo tamom, horizontom koji se zatvara, kazivanje *da* neznanju i njegovo odobravanje.

Nietzsche je kao mislilac i pisac bio sklon hiperboli, no u ovom slučaju nije nimalo pretjerao. Postoje ljudi kojima sklonost traganju za znanjem slabi ili jača ovisno o njihovom raspoloženju i okolnostima. A postoje i oni kojima je temeljni psihološki stav, takoreći, da se odupiru novim spoznajama. Kao što možemo graditi ljubav prema istini koja nas pokreće u nutrini, tako možemo graditi i mržnju prema istini koja nas ispunjava strastvenom svrhom.

Ako vam je ta pomisao čudna, razmotrite ovaj ulomak iz Pascalovih *Misli* i zapitajte se ne dočarava li osjećaj koji ponekad navire u vama ili stav koji ste uočili kod drugih:

Htio bi biti velik, a vidi kako je malen. Hoće da bude sretan, a osjeća da je ubog. Htio bi biti savršen, a otkriva u sebi tisuću nesavršenosti. Hoće da bude predmet ljubavi i cijene kod ljudi, a opaža da njegove greške zaslužuju njihovu odvratnost i njihov prezir. Škripac u koji je zapao izaziva u njemu najnepravedniju i najkrvaviju strast što se može zamisliti. Jer u njemu kipi paklena mržnja protiv ove istine koja ga kori i koja ga uvjerava da je činio pogreške. Želio bi je uništiti, ali kako je ne može satrti u njoj samoj, satire je koliko može u svojoj spoznaji i u spoznaji drugih.

Odupiranje znanju također je emotivni doživljaj.

3

Šuplji ljudi

O PRAZNINI

*Gospodine, istina je krava koja takvim ljudima više ne daje
mlijeka, pa su otišli pomusti bika.*

– Samuel Johnson

Edipu se žuri, i tko bi mu zamjerio? Njegovi gnjevni podanici stradavaju od kuge, a on ne zna zašto. Nema vremena za dublje proučavanje te nevolje kako bi dokučio postoji li neko organsko objašnjenje za katastrofu i hoće li ona s vremenom proći. On je kralj, a ne profesor koji se igra hipotezama. Kralj mora izgledati odlučno, nuditi objašnjenja, tješiti i umirivati one kojima ne može pomoći. Kada se moraju donositi odluke, nitko od nas nema strpljenja za sumnje, za onaj *da, ali*. Kad želimo čuti samo *da* ili *ne*, svaki nam se drugi odgovor čini poput uvrede. Doći do *možda* najveće je spoznajno postignuće za koje su ljudska bića sposobna. No ponekad ga je preteško podnositi.

Nismo stvoreni za život u neizvjesnosti. „Ona me voli“ – to je dobra vijest; „ona me ne voli“ – loša vijest, ali barem konačna. S druge strane, „ona me možda voli“ – osobito uz dodatak „i nikad neću biti siguran“ – tjera me u ludilo. Upravo je takvo ludilo obuzelo jadnog Anselma u *Don Quijoteu*, koji je uništio svoj brak jer je uzaludno htio biti siguran u svoju voljenu. Možda bi mu bilo pametnije da je potražio savjet kakve mudre i blagonaklone proročice, koja bi vidjela kako je očajan i uvjerila ga da je Camila najodanija supruga na svijetu i da nema drugih ljubavnika. To bi bilo milosrdno. Ponekad je glas onostranoga – glas

nevini je Billy obješen, i to nakon što je zaviknuo: „Bože, čuvaj kapetana Verea!“

Billy ima pravo: jadnom kapetanu Vereu uistinu treba Božja pomoć. Iako se Melvilleova novela isprva doima kao jednostavna kršćanska poučna priča o mučeništvu nevinosti, ona prerasta u tragediju o uzaludnosti nevinosti u političkom životu. Radnja se odvija tijekom francuskih revolucionarnih ratova, a tik pred početak priče na britanskim su brodovima izbile dvije velike revolucionarne pobune koje je trebalo ugušiti oružanom silom. Vere nije prošao obuku da bude pomorski Salomon koji rješava teške moralne slučajeve drugih ljudi. Imenovan je mornaričkim časnikom kako bi zapovijedao ratnim brodom u burno doba. On je politički akter i ne smije zanemarivati posljedice svojih postupaka. U takvoj ulozi ponekad je nemoguće ostvariti pravdu. Billy je nevin čovjek isprovociran na udarac i na temelju toga trebao bi biti oslobođen ili blaže kažnjen. Ali Vere ima obvezu provoditi propise na svojem brodu jer je jedini koji to može, a na temelju toga Billy mora na vješala. Osim toga, ako oslobodi Billyja, posada možda digne pobunu zbog poljuljanog časničkog autoriteta. To bi pak moglo upropastiti misiju, pa bi Britanija mogla izgubiti rat. Izmučeni Vere osuđuje Billyja, a ubrzo i sâm gine u borbi mrmljajući: „Billy Budd! Billy Budd!“

U grčkoj tradiciji, pa i hebrejskoj, uzima se zdravo za gotovo da nema nikakvih izgleda za vječni mir na zemlji, s obzirom na narav ljudskih bića i njihovih zajednica. U političkim je pitanjima sukob neizbježan, sudaraju se konkretni interesi, moć kvari ljude, ideologija ih opija, a kad se nepravda služi silom i obmanom, pravda joj mora uzvratiti istom mjerom. Posvuda vrebaju vukovi. Kažu

da se kršćanska moralna revolucija nije htjela pomiriti s tom tragičnom vizijom i stoga je pomaknula ravnotežu u korist zaštite nevinih janjaca, čija nam dobrobit mora biti na prvom mjestu čak i u ratu. To je istina. Ali to je urodilo i iluzijom da pastiri također mogu sebi priuštiti nevinost. To je vukovima bila sjajna vijest.

Gdje je moralna Švicarska da emigriramo u nju?

– Uwe Johnson, *Anniversaries*

Nevinost ima središnje mjesto u američkoj političkoj mitologiji. Od samog početka, SAD se predstavlja kao radikalno nova tvorevina, rođena svjesnim činom volje nakon što je Stari svijet upropastio povijest. To je rođenje u dubljem mitskom smislu bilo i preporod, povratak Adama u rajski vrt nakon tisućljeća izgnanstva. Uvjerenje da je na Plymouth Rocku ljudski rod stekao drugu nevinost prožima američku političku retoriku još otkako su se tamo iskricali došljaci s Mayflowera, a njegovi se blijedi odjeci i danas ponekad čuju u vrijeme izbora. Ali s nevinošću dolazi i strah od njezina gubitka, koji je također utkan u nacionalnu mitologiju. Što je Amerika dalje od svojeg osnutka, to je veći strah da će se prilagođavati sumračnom svijetu sirove moći, neizvjesnosti i kompromisa u kojem žive sve ostale nacije. Kao dijete koje je isprva savršeno nevino, nacija će sa svakom novom godinom biti *stepenicu dalje od Boga*. Stoga se treba stalno odupirati isklizavanju, da se ne ukalja iskustvom i tragičnim znanjem, ili ga treba posve potisnuti iz svijesti.

Problem dvaju jaganjaca, koji muči kršćanstvo, muči i Sjedinjene Države u njihovim odnosima s ostatkom

svijeta. U važnim povijesnim trenucima svjedočili smo tome kako se optimistična i zanesenjačka verzija američkog kršćanstva preslikava na američku politiku u svijetu, što je poticalo zablude o dobrim namjerama stranih suparnika i vodilo u izolacionističku politiku *ne želim znati*. U drugim trenucima, uvjerenje da se *tama prostire nad bezdanom* nadahnjivalo je nepromišljene i svojeglave križarske pohode koji su grubom silom tjerali političke nevjernike. Druge nacije u svojim odnosima sa Sjedinjenim Državama nailaze na obje krajnosti, pa nije ni čudo što se žale na licemjerje. No problem je mnogo dublji. Americi je teško zamisliti da ne igra ulogu Jaganjca Božjeg – ili pak sedmoglave zvijeri iz Knjige Otkrivenja. Stoga vrluda između njih, prepuštajući drugim nacijama da plate cijenu.

U duhu mnogih Amerikanaca, njihova je zemlja Billy Budd među nacijama. Ali zapravo prečesto sliči gnjevnom i nevinom Travisu Bickleu iz Scorseseova filma *Taksist*. Kao vijetnamski veteran s ožiljcima na leđima, Travis se sedamdesetih vraća kući i zapošljava kao taksist u New Yorku, gdje je svaki ulični ugao križanac *Sajma taštine* i Danteova *Pakla*, pun smeća, kicoških sumnjivaca i polugolih žena koje vrebaju mušterije. Travis želi nekako uzvratiti udarac, ali ne zna kako. Umišljajući da je vitez, nasumce bira jednu maloljetnu prostitutku da mu bude plaha dama u nevolji i njezina sitnog svodnika da mu bude zakleti neprijatelj. Kad je Billy zadao smrtonosni udarac Claggartu, postupao je spontano i neplanirano. Travis je majstor strateškog planiranja dostojan generalske zvjezdice. Pažljivo bira oružje, zdravo se hrani i vježba, a svake večeri krstari polumračnim ulicama čekajući priliku da opet uvede reda u svijet. Jedne noći taj jaganjac uništitelj napokon izvršava svoju misiju i krv prska po objektivu kamere.

ZAHVALE

Svojom podrškom zadužili su me pariški Institut d'études avancées, bečki Institut für die Wissenschaften vom Menschen i njujorški Russell Sage Foundation. Posebno zahvaljujem svima koji su me godinama hrabрили i povremeno obeshrabрivalи, a to su Sarah Chalfant, Eric Chinski, Alex Star, Damon Linker, Andrew Stark, Lejb Fogelman, Leon Wieseltier, James Lasdun, George Packer, Hans Sluga, Darrin McMahon, kao i Edna Ullman-Margalit (1946. – 2010.), koja je posijala sjeme.

O AUTORU

Mark Lilla profesor je humanističkih znanosti na Sveučilištu Columbia, a piše za *The New York Review of Books*, *Liberties* i druge listove širom svijeta. Između ostaloga objavio je knjige *Prošli i sadašnji liberal: nakon politike identiteta*; *Um kao brodolomac: o političkoj reakciji*; *Mrtvorodeni bog: religija, politika i moderni Zapad*; *Neustrašivi um: intelektualci u politici*. Živi u New Yorku.